

УДК 342

І.П. Андрушко

ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ "ІНТЕРЕС" У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено внутрішню структуру категорії "інтерес" у конституційному праві крізь призму висвітлення трьох наукових підходів з цієї проблематики: теорії зовнішніх обставин, теорії внутрішнього фактора та теорії взаємодії. Зроблено висновок, що внутрішню структуру категорії "інтерес" у конституційному праві формують дві складові - це об'єктивна його сторона, яка опосередкована публічним інтересом та суб'єктивна сторона, яка опосередкована приватними інтересами.

Ключові слова: *внутрішня структура, категорія "інтерес", приватний інтерес, публічний інтерес, конституційне право.*

В статье исследована внутренняя структура категории "интерес" в конституционном праве сквозь призму освещения трех научных подходов по этой проблематике: теории внешних обстоятельств, теории внутреннего фактора и теории взаимодействия. Сделан вывод, что внутренняя структура категории "интерес" в конституционном праве формируют две составляющие - это объективная его сторона, опосредованная публичным интересом и субъективная сторона, опосредованная частными интересами.

Ключевые слова: *внутренняя структура, категория "интерес", частный интерес, публичный интерес, конституционное право.*

This article explores the internal structure of categories of "interest" in the constitutional law through the prism of coverage of three scientific approaches to these problems: the theory of external circumstances, internal factor theory and the theory of interaction. It is concluded that the internal structure of categories of "interest" in the constitutional right to form the two components - this is an objective of his party, which mediated the public interest and the subjective side, which is mediated by private interests.

Key words: *internal structure, the category of "interest", the private interest, public interest, constitutional law.*

Усестороннє та об'єктивне вивчення категорії "інтерес" у конституційному праві, безумовно, не можна здійснити без дослідження її внутрішньої структури (з лат. *structura* - побудова, розміщення, від *struo* - будую розміщую) - взаєморозміщення, взаємозв'язок та побудова логічно пов'язаних між собою елементів, які утворюють одне ціле¹. Актуальності наукових розвідок з даного напрямку додає і той

¹ Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубичинського. - Х.: ВД "ШКОЛА", 2006. - С. 837.

факт, що у вітчизняній юридичній науці відсутні міцні наукові традиції з вивчення цієї проблематики. Це у першу чергу можна пояснити тим, що радянський період розвитку права позбавив і можливості, і сенсу проведення будь-яких досліджень з цього питання, тому що офіційно "дуалізм" права не був визнаний¹. І лише після обрання колишніми радянськими республіками курсу на побудову правової держави з'являються праці відомих вчених-правників С. Алексєєва, В. Нерсєсянца, Ю. Тихомирова та інших, які присвячені цій проблематиці.

Тому метою цієї статті є дослідження внутрішньої структури категорії "інтерес" у конституційному праві. При розкритті означеної проблематики слід звернутися до трьох наукових підходів дослідження категорії "інтерес", які дозволяють пізнати діалектичну, суб'єктно-об'єктну сутність феномену інтересу в науці конституційного права:

1. Теорія зовнішніх обставин – джерелом інтересу завжди виступає відповідна потреба. Як цілком логічно зазначає російський дослідник К. Тот'єв, що у такій трактовці інтерес постає як зосередженість особи на відповідному зовнішньому предметі. Далі вчений виділяє кілька ознак інтересу: 1) спрямованість на визначений предмет; 2) усвідомлена значущість та емоційна зацікавленість предмета; 3) проявом інтересу служить увага; 4) інтерес пов'язаний з потребою, але не збігається з нею².

2. Теорія внутрішнього фактора – при визначенні інтересу робиться акцент на єдності об'єктивної та суб'єктивної сторін інтересу. Інтерес – це мотив або мотиваційне становище, що підштовхує до пізнавальної діяльності³. Він виникає на основі внутрішнього бажання пізнати дійсність. У такому разі виділяється вольова сторона інтересу. У рамках цієї теорії дослідники намагаються поєднати об'єктивне та суб'єктивне, тобто інтерес служить сполучною ланкою між суб'єктом та об'єктом діяльності при реалізації інтересу у конституційному праві.

3. Теорія взаємодії – інтерес може виявитися тільки у разі якщо суб'єкт бере участь у різних суспільних відносинах і взаємодіє з іншими особами. За цієї теорії інтерес являє собою особливий прояв

¹ Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв / Микола Козюбра // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 84.

² Тот'єв К.Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве // Государство и право. – 2002. – № 9. – С. 19-25.

³ Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М., 1998. – С. 140.

потреби особи чи групи осіб у суспільних відносинах, який спрямовує діяльність кожного так, щоб зробити можливим реальне використання предмета¹. Потреба для індивідуального інтересу, згідно цієї теорії, являє собою теж саме, що й індивідуальний інтерес – для інтересу загального. Тобто, стверджується, що індивідуальні інтереси продукують інтереси загальні, оскільки без перших існувати останні просто не зможуть. Суспільним інтересам, якими б вони самодостатніми не були, необхідно на щось опиратися, і такою опорою, безумовно з певними обумовленнями, є інтереси індивідуальні².

Сьогодні практично всі існуючі погляди дослідників в юридичній науці, що торкаються визначення змісту категорії "інтерес", на думку українського вченого В. Сиренка, зводяться до трьох основних напрямків. По-перше, інтерес розглядається як суб'єктивне явище, як особлива скерованість свідомості, яка має об'єктивну зумовленість. По-друге, інтерес розглядається як об'єктивне явище. Тут у розумінні інтересу слід розрізняти три основні моменти: формування інтересу як об'єктивного явища, відбиття інтересів у свідомості людей, реалізація інтересів у діяльності людей. І по-третє, інтерес становить собою єдність об'єктивного та суб'єктивного, оскільки, з одного боку, має матеріальну основу, а з іншого – завжди так чи інакше, більш-менш глибоко, правильно чи неправильно віддзеркалюється в свідомості і формується в ній у вигляді певних цілей³.

Розглянувши коротко головні підходи до визначення інтересу, слід зазначити, що вони не суперечать один одному, а скоріше, доповнюють та виступають як етапи послідовного його розвитку. Спочатку (теорія зовнішніх обставин), йдеться про існування об'єктивної потреби, що не залежить від волі суб'єкта, потім (теорія внутрішнього фактора), виникає зв'язок між цією об'єктивною потребою, яка виражена відповідним предметом та внутрішнім усвідомленням суб'єкта, що зрештою спонукає останнього до здійснення пізнавальної діяльності, і у підсумку (теорія взаємодії), кристалізація самого інтересу та конкретна діяльність щодо його здійснення.

У цьому розумінні вітчизняний дослідник Т. Сивак пропонує виділити в структурі інтересу такі основні елементи: а) необхідність

¹ Бернацкий В. О. Интересы и их роль в обществе. – Омск, 1990. – С. 21.

² Субочев В.В. Законные интересы / В.В. Субочев; под ред. А. Малько. – М.: Норма, 2008. – С. 10.

³ Сиренко В. Ф. Интересы - власть - управление / В. Сиренко. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 8.

задоволення потреби; б) можливість задоволення потреби, що передбачає наявність умов і засобів її задоволення; в) цілеспрямовану діяльність, що передбачає усвідомлення необхідності задоволення потреб і можливостей їх задоволення¹. Отже, окремі елементи інтересів, особливо потреби і можливості їх задоволення, є безпосередньо детермінантами мети. Мета постає формою реалізації інтересу. До того ж реалізація інтересу не може бути здійснена як досягнення лише однієї мети. Цей процес завжди містить перехідні східці, а тому й здійснення сукупності цілей – від найближчої та другорядної до фінішної та головної.

Інші науковці, уточнюючи вище наведені наукові підходи, що визначають правову природу категорії "інтерес", зазначають, інтерес є явищем суто об'єктивним, розуміючи, насамперед, матеріальні інтереси та вказуючи, що вони є нічим іншим, як виявом суспільних та економічних відносин між людьми². Російський вчений А. Малько розглядає категорію "інтерес" як єдність об'єктивного та суб'єктивного і прямо зазначає, що інтерес, спрямовуючи людину на той чи інший спосіб задоволення потреб, є проміжною ланкою між біологічними і соціальними факторами, що визначають суть потреби, та суспільними відносинами, які активізуються, спрямовуються та багато в чому визначаються існуючими інтересами. Тут і проявляється єдність об'єктивного та суб'єктивного в інтересі³. Варто також враховувати ту обставину, що зміст, форма та засоби реалізації приватного інтересу завжди забезпечуються суспільними умовами.

Як наголошує з цього приводу радянський вчений А. Здравомислов, що індивідуальний чи груповий інтерес трансформуються у загальносуспільний, якщо він зв'язує індивідуума чи групу осіб з прогресивними тенденціями часу. І навпаки приватний інтерес замикає діяльність індивідуума чи спільноти людей в обмеженому світі повсякденності, скерує свідомість суб'єкта на самого себе, позбавляючи при цьому людське життя його історичного змісту, пере-

¹ Сивак Т.В. Багатозначність категорії "інтерес" у державному управлінні // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – 2011. – №1 (4). – С. 89.

² Мельничук О. Ф. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту // Публічне Право. – 2011. – № 1. – С. 117.

³ Малько А. В. Законные интересы как правовая категория / А.В. Малько, В.В. Субочев. – СПб.: Изд-во Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 20-21.

творюючи його в звичайне існування, якщо він має статичний та за-консервований характер¹.

Досить цікаву позицію щодо суб'єктивного та об'єктивного в інтересі як його складових елементів, висловлює український дослідник Р. Стефанчук, який вважає, що інтерес за своєю сутністю є поняттям об'єктивним, оскільки існує незалежно від інших обставин. Водночас, оскільки він спрямований на задоволення суб'єктивної потреби конкретної особи, то через процес усвідомлення набуває ознак суб'єктивного². Інший вітчизняний науковець В. Дубінін у контексті порушеної наукової дискусії щодо внутрішньої структури інтересів, акцентує увагу, що категорія "інтерес" має дворівневий характер. Так, один з них поданий об'єктивними інтересами, а другий - суб'єктивними. І обидва напрямки мають право на існування, оскільки кожний з них містить частку істини³.

Вітчизняна дослідниця О. Вінник навпаки обґрунтовує лише об'єктивність категорії "інтерес". Зокрема, нею зазначається, що це об'єктивно існуюча орієнтація суб'єкта на отримання певного, об'єктивно існуючого, блага, що зумовлена його автономністю від суб'єктивного усвідомлення інтересантом⁴.

В додаткове обґрунтування цієї точки зору і відповідно - заперечення інших (щодо суб'єктивної та об'єктивно-суб'єктивної природи інтересу), О. Вінник наводяться такі аргументи. По-перше, суб'єктом інтересу може бути будь-яка особа незалежно від її спроможності адекватно усвідомлювати процеси об'єктивної реальності (в тому числі неповнолітня, психічно хвора людина) чи відсутності свідомості як психічної властивості взагалі (будь-яка організація незалежно від наявності у неї статусу юридичної особи). По-друге, закріплення в законодавстві та широке застосування на практиці непрямих (похідних) позовів, що подаються певними категоріями осіб (прокурором, упов-

¹ Здравомыслов А. Г. Проблема интереса в социологической теории / А. Здравомыслов. - Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1964. - С. 32.

² Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко / Р.О. Стефанчук. - К: КНТ, 2008. - С. 107.

³ Дубінін В. В. Роль інтересу народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства: [монографія] / В. Дубінін. - Краматорськ: ДДМА, 2006. - С. 68.

⁴ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О.М. Вінник; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2004. - С. 10.

новаженими органами державної влади, опікунами, піклувальниками) в інтересах осіб, неспроможних усвідомлювати чи захищати свої інтереси¹.

Разом з тим, на сьогодні розуміння категорії "інтерес" виключно в об'єктивному значенні також має і своїх противників. Так, основними їхніми аргументами є наступні положення. По-перше, прибічники об'єктивного трактування категорії "інтерес" невільно отождожують категорію виробничих відносин з категорією "інтерес", що є неприпустимим з методологічної точки зору. По-друге, інтерес як чисто об'єктивне явище ще не є збудником до дії, стимулом і тим більше мотивом практичної діяльності людей. Для того щоб стати таким, об'єктивне явище повинне відобразитися у свідомості. Тоді, постає логічне запитання – як тоді інтерес становиться реальною причиною конкретної практичної діяльності. І по-третє, якщо інтерес є лише об'єктивною категорією, тоді він є причиною, яка підштовхує людей до дій поза межами їх свідомості та волі, що взагалі виключає людський фактор у реалізації інтересу².

Варто також звернути увагу, що розуміння категорії "інтерес" виключно в об'єктивному значенні, не відповідає на питання, яка внутрішня структура інтересу як реального явища, так і самостійної категорії. Також виключно об'єктивний вимір категорії "інтерес" не дає відповіді на запитання про роль свідомості у формуванні різного роду інтересів. Крім того, з вирішенням проблеми формування інтересів певного спрямування суспільство пов'язує й основні тенденції його розвитку, усунення негативних, не правових явищ у суспільстві та державі тощо. Тому, на нашу думку, слід погодитися з науковцями, які наголошують, що категорія "інтерес" живається для позначення двох різних, хоч і взаємопов'язаних явищ: інтересу як явища суспільного буття ("об'єктивний інтерес") та інтересу як явища їхньої свідомості ("суб'єктивний інтерес")³.

Отже, аналіз енциклопедичної, монографічної та періодичної наукової юридичної літератури дозволяє зробити висновок, що роз-

¹ Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / О.М. Вінник; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004. – С. 10-11.

² Сиренко В.Ф. Интересы и власть / В.Ф. Сиренко. – К.: Оріяни, 2006. – С. 35-36.

³ Курбатов А.Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А.Я. Курбатов. – М: Центр ЮрИнфор, 2001. – С. 53.

глядаючи категорію "інтерес" у конституційному праві можна виділити два основних елементи у її структурі, які утворюють її як одне ціле. Такими елементами є суб'єктивний інтерес та об'єктивний інтерес. Виходячи з розуміння інтересу як зв'язку та залежності, зазначає український вчений В. Сіренко, його об'єктивність полягає у тому що цей зв'язок та необхідність задоволення потреб наступають поза межами волі та свідомості конкретного суб'єкта. Суб'єктивність інтересу полягає у тому, що суб'єкт усвідомлює чи інстинктивно відчуває, тобто відображає у свідомості необхідність задоволення потреби та шукає шляхи та способи її задоволення¹.

Утім вважаючи на вже усталений юридичний категоріально-понятійний апарат як у зарубіжній, так і вітчизняній науці конституційного права, та з метою гармонізації з ним вище означених понять, термін "суб'єктивний інтерес" більш коректно буде позначити категорією "приватний інтерес", а термін "об'єктивний інтерес" - категорією "публічний інтерес". Саме від розкриття їх предикатної сутності можна визначити більш ґрунтовно та глибинно внутрішню структуру категорії "інтерес" у конституційному праві.

Правова природа приватного та публічного інтересів, як вже зазначалося вище, вже давно є предметом філософсько-правових наукових досліджень. За різних часів та ідеологічних настанов, що існували в соціально-економічних і політичних системах, пріоритет віддавався або першому, або другому типові інтересів. Проте в обох варіантах стрижневим питанням залишалося ставлення суспільства до особи, співвідношення між нею і суспільством. У цьому контексті слід погодитися з думкою російського науковця К. Тот'єва, що будь-яке суспільство є складною соціальною системою та не зводиться лише до суми його індивідів, які його складають. Точно таким же чином інтереси суспільства не зводяться до суми приватних інтересів його членів. Вони здебільшого диктуються необхідністю соціального розвитку та націлені на майбутнє².

Загалом проблема індивідуального і суспільного має давню традицію. В європейській філософсько-правовій думці вона розглядалася ще у Платона та Аристотеля, де перший виходив з примату цілого, тобто суспільства, а другий прагнув пояснити суспільство з позицій природи індивіда. Потім сформувалися дві тенденції, що теж

¹ Сіренко В.Ф. *Интересы и власть* / В.Ф. Сіренко. - К.: Оріяни, 2006. - С. 37.

² Тот'єв К.Ю. *Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве* // Государство и право. - 2002. - № 9. - С. 22.

протистояли одна одній: "гоббсівська" – ідея підкорення індивіда державі як необхідної умови загальної безпеки, та "локківська" – ідея первинності прав індивіда над діяльністю органів державної влади. Представники першої традиції надавали першорядне значення суспільній солідарності, "проміжним" структурам суспільства, а представники другої – індивідуальній сфері, вбачаючи в надмірній інтеграції реальну загрозу для розвитку вільної та автономної індивідуальності, її творчих здібностей. Перший підхід уже на межі XIX-XX століть дістав назву "соціологічного реалізму" (Е. Дюркгейм), а другий – "соціологічного номіналізму" (Г. Спенсер, Г. Тард, М. Вебер)¹.

Приватний інтерес у сучасній науці конституційного права можна визначити як інтерес конкретних осіб і соціальних груп, який охороняється державою. Пріоритет у питаннях реалізації приватного інтересу у конституційному праві залежить від волі приватних осіб, їхніх об'єднань та організацій, які не є владними суб'єктами, не перебувають у відносинах влади та підпорядкування одне до одного, рівноправно і вільно встановлюють права та обов'язки у конституційно-правових відносинах, що виникають з їхньої ініціативи. Норми приватного права спрямовані на захист приватних інтересів від будь-якого свавільного втручання, зокрема й держави, вони мають диспозитивний характер, а конституційно-правове регулювання здійснюється на засадах координації, юридичної рівності та автономності².

Як слухано наголошує з цього приводу український професор В. Костицький, що приватний інтерес може легко трансформуватися у публічний і навпаки. На його погляд, у конкретному суспільно-політичному бутті часто має місце конвергенція публічних і приватних інтересів, що розкриває цілісність права³. Приватний інтерес у конституційному праві забезпечує самостійність і свободу діяльності окремих осіб, їхніх об'єднань та організацій, дає їм можливість бути ініціативними. У результаті відносини, які базуються на демократичних засадах, вигідні всьому суспільству, державі, оскільки гарантують їм розвиток у напрямку демократії.

Стосовно категорії "публічний інтерес" у конституційному праві, то у сучасній науковій парадигмі такий інтерес розуміється як

¹ Мадісон В. Взаємодія колективного й індивідуального інтересів як методологічна проблема філософії приватного права // Право України. – 1999. – № 1. – С. 34.

² Мельничук О. Ф. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту // Публічне Право. – 2011. – № 1. – С. 118.

³ Костицький В. Право як цілісність / В. Костицький // Право України. – 2002. – № 2. – С. 9.

об'єктивна категорія, яка виражає те, що об'єктивно сприяє зміцненню і позитивній зміні соціального стану суб'єкта суспільних відносин¹. Якщо звернулися до першоджерел філософії права, то перші наукові розвідки проблематики публічного інтересу у праві знайшли своє відображення у працях відомого англійського філософа епохи Просвітництва Дж. Локка.

Так, мислитель вважав, що існує багато випадків, яких закон не може передбачити, і для їх врегулювання слід надати право розсуду тим, в чіїх руках знаходиться виконавча влада, для того щоб вони розпоряджались нею, як того вимагає суспільне благо². При цьому Дж. Локк життя, свободу, здоров'я, відсутність тілесних покарань, право володіння грошима землею та інше, вважав громадянськими інтересами. Та зазначав, що обов'язок громадянської влади забезпечити людям взагалі і кожному окремо справедливе володіння зазначеними речами, шляхом неупередженого виконання справедливих законів³. Практично можна дійти висновку, що під громадянською владою мислитель поперед всього мав на увазі органи виконавчої влади, а до публічного інтересу відносив, як колективні так і індивідуальні природні невід'ємні права людини.

Публічний інтерес – це інтерес великих соціальних груп. При цьому слід мати на увазі, що у конституційному праві поняття "публічний" використовується в контексті публічно-владної природи відносин. Під публічним необхідно розуміти, передусім, інтереси, пов'язані зі сферою формування і здійснення державної влади, з найбільш важливими потребами суспільства, які не можна задовольнити нічим, окрім державної форми його організації. У цьому контексті варто навести думку української дослідниці О. Мельничук, яка вважає, що публічними інтересами є й інтереси населення муніципальних утворень, які виражаються і реалізуються через інститути безпосередньої демократії⁴. Тому публічним інтересом є суспільний інтерес, який забезпечується та охороняється державою. При цьому

¹ Мельничук О.Ф. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту / О.Ф. Мельничук // Публічне Право. - 2011. - № 1. - С. 117-118.

² Локк Дж. Избранные философские произведения: в 2-х томах / Джон Локк. - М.: Мысль, 1960. - Т. 2. - С. 92.

³ Там само. - С. 145-146.

⁴ Мельничук О.Ф. Публічний та приватний інтерес у контексті забезпечення права людини на освіту / О.Ф. Мельничук // Публічне Право. - 2011. - № 1. - С. 117.

держава здійснює заходи з реалізації публічного інтересу безпосередньо або встановленням нормативно-правових приписів, обмежень, заборон, які регламентують діяльність суб'єктів права.

Таким чином, внутрішню структуру категорії "інтерес" у конституційному праві формують дві складові – це об'єктивна його сторона, яка опосередкована публічним інтересом та суб'єктивна сторона, яка опосередкована приватними інтересами. Разом з тим, приватні та публічні інтереси у конституційному праві у чистому вигляді не існують. Вони є взаємопов'язаними та взаємозалежними між собою, таким чином, що приватні інтереси не можуть бути задоволені без врахування у тій чи іншій мірі публічних інтересів, а останні обов'язково мають враховувати приватні інтереси, аби забезпечити задоволення суспільних потреб з певних благ, що створюються носіями приватних інтересів. Тому унаслідок закріплення у праві інтересів різних суб'єктів на фоні здійснення конституційно-правових трансформацій в Україні, категорія "інтерес" у конституційному праві втілюється у чотирьох формах: 1) суб'єктивний інтерес; 2) об'єктивний інтерес; 3) суб'єктивно-об'єктивний інтерес; 4) об'єктивно-суб'єктивний інтерес.

УДК: [347.22:340.15][367+(47+57)]

А.В. Лебедь

**ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ
ВЕЩНОГО ПРАВА В РИМСКОМ
И РОССИЙСКОМ ДОРЕВОЛЮЦИОННОМ
ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ**

У статті проведено дослідження взаємозв'язку між основними категоріями майнового права в римському праві і їх впливом на формування цивільно-правової теорії майнового права в російському дореволюційному цивільному праві.

Встановлено, що римське право є основою розвитку засадничих принципів і категорій не лише майнового права, але і інших правових інститутів континентальної системи, у тому числі російського цивільного права.

Ключові слова: *майнове право, цивільне право, римське право, принципи, категорії*

В статье проведено исследование взаимосвязи между основными категориями вещного права в римском праве и их влиянием на формирование гражданско-правовой теории вещного права в российском дореволюционном гражданском праве.